JUDITH C. BROWN

BENEDETTA

Het leven van een lesbische non in
Italië tijdens de Renaissance

Vertaald door Mieke Lindenburg

2021 Prometheus Amsterdam

Voor Simona

Dit boek is eerder verschenen onder de titel *Onkuise handelingen*.

Oorspronkelijke titel *Immodest Acts. The Life of a Lesbian Nun in Renaissance Italy*
© 1986 Judith C. Brown
© 1987, 2021 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Mieke Lindenburg
Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio
Omslagbeeld © 2020 Guy Ferrandis/SBS Productions
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 3605 5

INHOUD

Inleiding 7

I Het gezin 30

II Het nonnenklooster 39

III De non 55

IV Het eerste onderzoek 95

V Het tweede onderzoek 124

Nawoord 162

Aanhangsel. Een toelichting bij de documenten
en enige vertaalde fragmenten 169

Aantekeningen 198

Woord van dank 260

Register 262

INLEIDING

Dat ik op Benedetta Carlini ben gestuit is puur toeval. Ik vond haar toen ik een lijst van bijna vergeten documenten in het Rijksarchief te Florence doorbladerde. De omschrijving in de lijst luidde: 'Documenten betreffende een rechtszaak tegen zuster Benedetta Carlini van Vellano, abdis van de nonnen theatinessen van Pescia, die voorgaf dat zij een mystica was maar van wie werd ontdekt dat zij een ontuchtige vrouw was.'[1] Hoe ik ertoe kwam die lijst door te kijken, is iets waar ik wel nooit achter zal komen. Misschien dat ik in de eerste plaats door de titel werd geïntrigeerd: *Miscellanea Medicea* – wat voor merkwaardige en fascinerende documenten zouden daarin te vinden zijn? Het Rijksarchief, dat wist ik, bevatte enkele van de rijkste historische schatten in heel Europa, en een collectie documenten die uit de periode der Medici's stamde zou stellig interessant materiaal bevatten, vooral voor een historica die op het punt stond aan een onderzoek over de eerste groothertog uit het huis Medici te beginnen. Mijn nieuwsgierigheid werd ook geprikkeld doordat niemand in het archief of in de boeken die ik raadpleegde kennelijk wist wie die documenten in een verzameling had ondergebracht of waartoe ze hadden gediend. Ik was toen van mening dat als ik die *Miscellanea* niet aan een nader onderzoek onderwierp, ik me altijd zou blijven afvragen wat ik wel niet had gemist.

De omschrijving van de stukken over Benedetta trok onmiddellijk mijn aandacht, en wel om verschillende redenen. De plaats waar zij vandaan kwam was interessant, want ik

legde net de laatste hand aan de correctie van een stuk over Pescia tijdens de Renaissance. Alle gegevens over de stad of de inwoners die ik nog mocht tegenkomen konden in de tekst worden opgenomen. Maar er was nog iets met die omschrijving dat mij trof. Wat had deze non gedaan dat zij zulke scherpe woorden verdiende van de twintigste-eeuwse archivaris die het document had gelezen en in de inventarislijst opgenomen?

Eerst vermoedde ik dat zij waarschijnlijk een paar keer seksueel contact had gehad met de priesters die haar klooster bezochten. Dat soort toestanden was niets bijzonders in de Renaissance. Nonnenkloosters waren erom berucht dat men het er niet zo nauw nam met ethische normen en ook om hun seksuele losbandigheid, wat geen verwondering hoeft te wekken, want het waren vaker pakhuizen waarin vrouwen uit de burgerklasse en uit patriciërsgeslachten werden weggestopt dan tehuizen voor vrouwen met een sterke religieuze roeping.

In plaats van dit soort toestanden echter vond ik iets heel anders, iets wat ik helemaal niet had verwacht. Het document, ongeveer honderd ongenummerde bladzijden, bestond uit een reeks door de kerk ingestelde onderzoeken, uitgevoerd van 1619 tot 1623, naar de visioenen die Benedetta Carlini, abdis van het klooster van de Moeder Gods, had waargenomen en naar de wonderen die, naar zij zei, aan haar waren voltrokken. De onderzoeken behelsden onder andere een uitvoerige beschrijving van haar seksuele betrekkingen met een andere non. Dit maakt deze verzameling tot een uniek tijdsdocument uit het premoderne Europa, en van onschatbare waarde voor het onderzoek naar tot nog toe onbekende gebieden van het seksuele leven van vrouwen én naar de opvattingen die tijdens de Renaissance over de vrouwelijke seksualiteit werden gehuldigd.

Als het materiaal uit een latere periode afkomstig was ge-

weest, dan waren de aantijgingen van seksuele aard die tegen Benedetta werden ingebracht, helemaal niet zo'n zeldzaam verschijnsel geweest. In protestantse landen en in intellectuele kringen in katholieke landen die zich tegen de kerk verzetten, was de liefde van nonnen voor elkaar al tot een vast literair thema geworden – een van de vele hatelijke aanklachten aan het adres van een corrupte instelling.[2] Maar dergelijke beschuldigingen, als zouden er achter de muren van het nonnenklooster homoseksuele relaties bestaan, waren bedoeld om een meesmuilend lachje op te wekken. Evenals zovele van dat soort roddelverhalen bevatten ze misschien wel een greintje waarheid, maar zelfs in de achttiende eeuw waren ze nog volkomen ongefundeerd.

Daarom vroeg ik me af, toen ik over Benedetta las, of het verhaal van haar leven, door de kerkelijke autoriteiten geschreven, misschien niet even weinig met de waarheid overeenkwam. Toen zij als gevolg van haar ongelooflijke verhalen over haar mystieke ervaringen en de aanhang die zij onder het volk begon te krijgen, eenmaal hun aandacht was gaan trekken, vormde Benedetta misschien een bedreiging voor het gezag van de kerk. En door valse beschuldigingen met betrekking tot haar seksuele reinheid werd haar misschien doeltreffender de mond gesnoerd dan enkel door pogingen haar verhalen over de bovenaardse gunsten die haar waren verleend te weerleggen. In het premoderne Europa heerste de opvatting dat vrouwen veel wellustiger waren dan mannen, en licht geneigd tot losbandig gedrag. Enorme aantallen wetenschappelijke werken – medische, juridische en theologische – die teruggrepen op Aristoteles en de Bijbel hadden dit gegeven naar het oordeel van die tijd overtuigend bewezen.[3] Als gevolg hiervan werden er geregeld beschuldigingen tegen vrouwen op grond van seksueel wangedrag ingebracht. Van vrouwen die van hekserij

werden beschuldigd, werd bijvoorbeeld vaak gezegd dat zij door de duivel waren verleid omdat zij geslachtelijke omgang met hem hadden. Deze opvatting was zo wijdverbreid dat sommige slachtoffers zelfs uit eigen beweging uitvoerig beschreven hoe het was om de liefde te bedrijven met de duivel.[4]

Dit soort gevallen maakte dat ik vraagtekens bij de authenticiteit van de tegen Benedetta ingebrachte beschuldigingen zette, maar het feit dat het object van de seksuele verlangens van de vrouwen volgens de berichten in alle gevallen een man was, maakt de aantijgingen weer wel geloofwaardig. Als de autoriteiten alleen maar hadden geprobeerd de goede naam die zij als kuise vrouw genoot aan te tasten, was het eenvoudiger voor hen geweest, zowel omdat de bewijzen daarvoor voorhanden waren als omdat het rationeler was, een verhaal over seksuele toestanden te verzinnen met een priester erin met wie Benedetta een paar keer in compromitterende situaties was gezien.

Want de Europeanen hadden er tijdenlang moeite mee gehad te aanvaarden dat vrouwen zich tot andere vrouwen aangetrokken konden voelen. Zij hielden er een fallocentrische visie op na – vrouwen konden zich aangetrokken voelen tot mannen en mannen tot vrouwen, maar een vrouw had niets dat de seksuele verlangens van een andere vrouw lang kon blijven prikkelen. In de juridische en medische wereld en in de publieke opinie werden seksuele betrekkingen tussen vrouwen daarom genegeerd. Onder de honderden, zo niet duizenden gevallen die in het Europa van de Middeleeuwen en het begin van de moderne tijd door wereldse en kerkelijke gerechtshoven zijn behandeld, komen er haast geen voor die seksuele betrekkingen tussen vrouwen betreffen. In Spanje wordt enkele malen melding gemaakt van processen. Er zijn vier oppervlakkig bekende gevallen in Frankrijk, twee in Duitsland, één in

Zwitserland, één in Nederland, en tot voor kort geen enkel in Italië.[5]

Dat zo'n belangwekkend aspect van de vrouwelijke seksualiteit uit het bewustzijn van die tijd was weggevaagd, is des te merkwaardiger omdat men in bepaalde kringen wél wist dat dit bestond. In zijn brief aan de Romeinen had Paulus in verband met heidenen die de enig ware God verworpen verklaard: 'Daarom heeft God hen overgegeven aan schandelijke lusten, want hun vrouwen hebben den natuurlijken omgang vervangen door den tegennatuurlijken.' (Romeinen 1:26) Het is niet duidelijk waar Paulus nu precies op doelde, maar al sinds het allereerste begin van de kerk werden zijn woorden door velen opgevat als een toespeling op seksuele betrekkingen tussen vrouwen. Toen Ambrosius († 397) deze passage in de vierde eeuw uitlegde, verklaarde hij: 'Hij zegt dat het, daar God vanwege de afgoderij die de mensheid bedrijft vertoornd is, geschiedde dat een vrouw vaak een vrouw begeerde om haar vuige lusten op haar bot te vieren.'[6] Waaraan Johannes Chrysostomos († 407) nog toevoegde dat 'het nog schandaliger is dat de vrouwen naar dit soort geslachtelijke omgang haken, daar zij kuiser horen te zijn dan mannen'.[7]

Soortgelijke interpretaties zouden een paar honderd jaar later nog steeds opduiken. Anselmus' twaalfde-eeuwse commentaar op Romeinen 1:26 luidde: 'Aldus vervingen vrouwen hun natuurlijke omgang door de tegennatuurlijke, omdat de vrouwen zelf schandelijke handelingen pleegden met vrouwen.'[8] En zijn jongere tijdgenoot, Petrus Abaelardus, liet er geen twijfel over bestaan wat hij bedoelde toen ook hij opmerkte: 'Tegen de natuur, dat wil zeggen, tegen de orde der natuur, die de genitaliën der vrouwen voor het gebruik door mannen en omgekeerd heeft geschapen, en niet met het doel dat vrouwen de bijslaap konden bedrijven met vrouwen.'[9]

Daar seksuele betrekkingen tussen vrouwen betekenden dat Gods wetten en die van de natuur met voeten werden getreden, komen ze in een aantal vroegmiddeleeuwse biechthandboeken voor in de lijst van zonden die de clerus bij zijn parochianen zou kunnen tegenkomen. In de zevende eeuw zei Theodorus van Tarsus de geestelijken wat zij moesten doen 'als een vrouw ontucht bedrijft met een vrouw'. Beda Venerabilis noemt ook seksuele betrekkingen tussen vrouwen, evenals paus Gregorius III in zijn achtste-eeuwse boeteboek.[10]

Maar het boek dat de meeste invloed op het christelijk denken over deze kwestie heeft uitgeoefend, is ongetwijfeld Thomas van Aquino's *Summa theologiae* geweest, dat onder de rubriek 'vleselijke lusten' vier categorieën tegennatuurlijke zonden opsomde: masturbatie, bestialiteit, coïtus in een onnatuurlijke positie en 'geslachtsgemeenschap met het verkeerde geslacht, mannen met mannen en vrouwen met vrouwen'.[11] Latere theologen beriepen zich weer op Thomas van Aquino en citeerden hem vaak in hun eigen werk, zoals bijvoorbeeld Sylvester Prierias in zijn biechtboek en Jean Gerson, de vijftiende-eeuwse rector van de universiteit van Parijs, die seksuele omgang van vrouwen onderling en ook 'zaadlozing in een daarvoor niet bestemd vat' in zijn lijst van tegennatuurlijke vergrijpen opnam.[12] Ook de aartsbisschop van Florence, de heilige Antoninus (1363-1451), nam de lesbische seksualiteit als de achtste van negen categorieën wellustige zonden op, al maakte hij, een merkwaardig trekje bij een schrijver van zijn tijd, onderscheid tussen deze zonde en zonden tegen de natuur, die bestonden uit wellustige handelingen tussen een man en een vrouw 'buiten de natuurlijke plaats waar kinderen worden verwekt'. Ten slotte kwam ook in Carolus Borromeus' boeteboek, aan het eind van de zestiende eeuw geschreven, geslachtelijke omgang tussen vrouwen voor: 'Als een vrouw al-

leen of met een andere vrouw ontucht pleegt moet zij twee jaar boete doen.'[13]

Enkele kerkelijke leiders die zich bewust waren van het bestaan van lesbische seksualiteit stelden wel eens pogingen in het werk deze in kloostergemeenschappen aan banden te leggen. Al in 423 had Augustinus zijn zuster, die de kloostergelofte had afgelegd, gewaarschuwd dat 'de liefde die je elkaar toedraagt niet vleselijk, maar geestelijk behoort te zijn: want die dingen die door onkuise vrouwen, zelfs met andere vrouwen, worden bedreven bij wijze van schandelijke spelletjes en stoeipartijtjes, horen niet te worden gedaan, zelfs niet door getrouwde vrouwen of meisjes die spoedig zullen trouwen, en al helemaal niet door weduwen of kuise maagden, door een heilige gelofte als dienstmaagd aan Christus gewijd.'[14] Om alle verleiding te voorkomen verboden de synode van Parijs (1212) en Rouaan (1214) nonnen bij elkaar te slapen en werd er verordineerd dat er in de slaapzalen de hele nacht een lamp moest branden. Vanaf de dertiende eeuw eisten de kloosterregels meestal dat zij uit elkaars cel bleven, hun deur niet op slot deden zodat de abdis hen eventueel kon controleren, en dat zij geen speciale vriendschappelijke banden binnen het klooster onderhielden. De redenen voor deze regels bleven natuurlijk altijd onuitgesproken. Er werd niet bij verteld tot wat voor slechte gewoonten de nonnen misschien zouden vervallen als zij hun cel op slot deden, hoewel een bewaard gebleven gedicht dat door een non aan een andere non is gestuurd, duidelijk laat zien dat het degenen voor wie deze wetgeving was bedoeld, niet aan fantasie ontbrak.[15]

Ook in de niet-kerkelijke wereld werd het verschijnsel lesbische seksualiteit wel eens genoemd. Zo werd de kwestie besproken door een paar juristen die zich met het burgerlijk recht bezighielden. In het begin van de veertiende eeuw geloofde

Cino da Pistoia ten onrechte dat de *lex foedissima*, een Romeins keizerlijk edict van 287 na Christus, op de betrekkingen tussen mannen en vrouwen doelde. 'Deze wet,' die in werkelijkheid bedoeld was om de rechten van de slachtoffers van verkrachting te beschermen, kon volgens Cino 'op twee manieren begrepen worden: ten eerste, wanneer een vrouw wordt onteerd door zich aan een man te geven; en verder wanneer een vrouw wordt onteerd omdat zij zich aan een andere vrouw heeft gegeven. Want er zijn zekere vrouwen, geneigd tot vuig, ontaard gedrag, die hun wellust botvieren op andere vrouwen en hen als mannen najagen.' Deze uitleg werd aangehouden door Bartholomaeus de Saliceto (1400), wiens commentaren in de paar eeuwen daarop wijd en zijd werden gebruikt.[16] Ondanks deze geschriften bestaan er echter kennelijk maar weinig niet-kerkelijke wetten die deze kwestie aanroerden. Tot de schaarse vermeldingen van de lesbische seksualiteit in wereldlijke wetten behoren een bepaling in een decreet van het Heilige Roomse Rijk, afgekondigd door Karel de Vijfde in 1532, en een statuut, aangenomen in 1574 in Treviso. De meeste burgerlijke wetten tegen seksuele betrekkingen tussen personen van hetzelfde geslacht, onder andere de Engelse wet van 1533, die op sodomie de doodstraf stelde, maakten niet specifiek melding van vrouwen. Ze lieten zich echter wel heel duidelijk uit over de handelingen door mannen gepleegd en over de straffen die hun dienden te worden opgelegd.[17]

In het licht van de kennis die de Europeanen over het mogelijke bestaan van lesbische seksualiteit hadden, lijkt de omstandigheid dat zij dit onderwerp in de wetgeving, de theologie en de literatuur verwaarlozen, erop te wijzen dat zij er bijna welbewust niet in wensten te geloven. Een aan Anastasius toegeschreven opmerking met betrekking tot Romeinen 1:26 is wat dit betreft karakteristiek: 'Het is duidelijk dat [de vrouwen]

elkaar niet beklimmen, maar zich liever aan de mannen aanbieden.'[18] Vergeleken bij het grote aantal keren dat mannelijke homoseksualiteit, vooral na de dertiende eeuw, in kerkelijke en niet-kerkelijke wetten, in poenitentialen en biechtboeken en in populaire preken en de literatuur wordt genoemd, is het handjevol documenten waarin van de liefde van vrouwen voor elkaar sprake is, bijzonder schaars te noemen.[19] Over een periode van zo'n vijftienhonderd jaar gaat het maar om een stuk of tien incidentele verwijzingen. Zelfs Petrus Damianus' *Boek van Gomorra* (ca. 1051), een lang en uitvoerig schotschrift tegen homoseksuele handelingen, beperkt zich tot de wandaden van mannen.[20] Iemand die op zoek gaat naar bedreigingen met hel en verdoemenis, zoals ze door volkspredikers tegen wat zij de 'zonde van de geestelijkheid' noemden, in stelling werden gebracht, zal tevergeefs zoeken.[21] En een speurtocht in de wereldlijke literatuur naar het soort homoseksuele betrekkingen dat meestal aan mannen wordt toegeschreven, levert tot het midden van de zeventiende eeuw praktisch niets op. Dante, wiens aangrijpende reis hem langs alle bekende variaties van de menselijke zonden voert, noemt noch in de Hel, noch in het Vagevuur vrouwelijke sodomieten. Het mannelijke geslacht der sodomieten wordt zelfs in de opmerkingen die hij aan Brunetto Latino toeschrijft, niet met zoveel woorden genoemd: 'Wij waren allen klerken en leermeesters van de jeugd, zeer geletterde mannen, vermaarde geleerden; allen op aarde onteerd door die ene zelfde zonde.'[22]

Boccaccio, die er toch geen been in zag de seksuele wandaden van mannen en vrouwen breed uit te meten, maakte eveneens niet eens zoveel als een toespeling op het bestaan van deze variant van seksueel gedrag. En Ariosto, die het dichtst in de buurt komt van het beschrijven van de erotische gevoelens tussen vrouwen, verwerpt die mogelijkheid uiteindelijk toch.